

Vegetasjon, fugleliv, dyreliv og virvelløse dyr

GEIR OLAV TOFT

Vegetasjon

Vegetasjonen i et vassdrag kan variere mye, dette blir i stor grad diktert av strømhastighet og næringstilgang. I Håelva er det et spesielt utfordrende miljø fordi vannføringen varierer mye, i tørkeperioder er det nærmest en slidrebekk i elveleiet, men den vokser fort opp til en vilter vannmasse i flomtopper, og slike blir det flere og flere av.

Elveutløpet ved Håvågen danner et lite delta som er tidevannspåvirket, og det er jevnlig innslag av brakkvann utenom flomtoppene. I dag er disse arealene sterkt beitepåvirket og sterkt påvirket av gjødsling, men vi finner fremdeles en del av den rike vegetasjonen som tidligere preget området.

I de stilleflytende partiene opp mot Taksdalsvatnet ligger elveløpet som en botanisk oase som bukter seg gjennom de artsfattige jordbruksarealene. På tross av sterk gjødselpåvirkning finnes det flere partier med rik flora langs denne elvestrekningen, der fallhøyden bare er fra to til seks centimeter på ti meter elveløp. Tidligere dekket kalkmyr store arealer på de flate partiene i området. I dag er Vigremyra den eneste gjenværende kalkmyra, her får vi et inntrykk av den spesielle floraen og faunaen som kjennetegner en biotop der brunskjene er den virkelig dominerende planten.

Taksdalsvatnet representerer på mange måter et skille mellom Flatjæren i vest og Jæren fjellbygd i øst. Når vassdraget stiger mot nord, øst og sør, møter vi for første gang på markerte dalfører. Her er store arealer dekket av skog, først og fremst løvskog, ofte med innslag av kravfulle treslag. Det er særlig i sørhellingene det vokser edelløvskog og her er floraen særlig rik, som i Urådalen landskapsvernområde.

På Risa, Mossige og Tjensvoll finner vi små felt med eikeskog, en gang hadde denne skogstypen vid utbredelse på Jæren. I disse restbiotopene vokser det flere kravfulle planter, vi finner flere orkideer, bl.a. hvitkurle.

Lengst oppe i vassdraget møter vi på lynchhei og omfattende myrkompleks. Her er det fremdeles rom for mange spesialister, vekster som setter så strenge krav til miljøet at de er blitt uvanlige eller sjeldent forekommende på Flatjæren. Synesvarden landskapsvernområde rommer mange særmerkte botaniske kvaliteter, selv om mange vil hevde at det bare er myr og lynchhei så langt øyet ser.

Lengst inne mot øst i nedslagsfeltet øker innslaget av furu i lynchheiene, her ligger Trollhaug naturreservat som er særlig kjent for sin store bestand av klokkesøte. I de nedre delene av vassdraget finnes det bare små

*Hvitveis er en karakterart i frodig løvskog.
Foto: Geir Olav Toft*

*På Jæren var ordet raudn tidligere synonymt med ordet tre, for raudn var det eneste treet som fantes i området.
Foto: Geir Olav Toft*

*Rome er en indikatorart for næringsfattig myr.
Foto: Geir Olav Toft*

lommer med rik og opprinnelig flora. Sopp, mose, lav og mange karplanter, er svært følsomme for nitrogenpåvirkning, bare et enkelt lass gjødsel vil slå ut mange av disse vekstene. Lengst oppe i vassdraget er floraen intakt. Når vi beveger oss et titalls kilometer fra kysten og innover i landet, følger vi samtidig en gradient som går fra fullstendig endret flora til opprinnelig flora. Friluftaktiviteter, jordbruksinteresser og utbyggingsprosjekter gjør stadige inngrep i landskapet, for dette vassdraget er en del av et hurtig voksende pressområde. Av denne grunn blir vern av små restlokaliteter svært viktig, vi må sikre de få referanselokalitetene som ennå finnes for fremtiden.

Fuglelivet

Håelva med våtmarkene og dreneringssystemet som hører til i nedslagsfeltet, har sterkt varierende verdi for

fuglelivet. Kontrastene er store, områder med stor artsdiversitet og internasjonal vernestatus ligger side om side med områder som er blitt fullstendig manipulert av mennesker og som har fått så lav artsdiversitet at de nærmest må betraktes som biologiske ørkener.

På vår breddegrad er aktivitetsmønsteret til fuglefaunaen grovt sett delt i tre faser. En kort og hektisk hekkeperiode er klemt inne mellom to store forflytninger, trekket til og fra hekkeområdene i nord. Disse to viktige fasene legger beslag på den lyse, varme og produktive halvparten av året. Den mørke og kalde halvparten av året fylles helt av den tredje fasen, den seige, men romslige overvintringen.

Det er uvanlig at et vassdrag har viktige funksjoner i alle disse fasene. Det er nettopp dette at forskjellige områder blir nyttet til alle årstider som gjør Håelva så unik i nasjonal sammenheng.

Når vi skal beskrive vassdragets funksjon for fuglelivet, er det hensiktsmessig å dele det inn i tre områder: i) elvemunningen ved Håtangen, ii) stilleflytende partier opp til Taksdalsvatnet, iii) tilførselselver og bekker med kulturmark, dalfører, hei og myr.

Gråhegre ved Sjelsevatnet, her ligger den eneste hekkekolonien for arten mellom Dalane og Ryfylke. Foto: Geir Olav Toft

Håtangen

I dette området finner vi en unik fuglefauna om vi bruker nasjonal eller internasjonal målestokk. På det knappe arealet ved elvemunningen er det registrert svært mange ulike fuglearter, det er få andre lokaliteter i landet vårt som kan skilte med flere. Håtangen hører til Jærstrendene landskapsvernområde, og er også blitt en norsk Ramsar lokalitet.

Noe av det som gjør området ved munningen så unikt, er at det nyttes til alle årstider. Håtangen fungerer som et viktig raste- og hvileområde i trekketidene, det har en betydelig funksjon for overvintring, og det nyttes som hekkelokalitet, selv om det siste er den minst viktige funksjonen.

Det er særlig vannfuglene som er tallrike i området ved Håtangen, her møtes arter som hører til i saltvann og arter som hører til i ferskvann. Skarver, dykkere, lommer, alkefugler, ender, gjess, svaner, måker, terner og vadefugler setter sitt preg på denne lokaliteten. De ulike artene nytter området i kortere eller lengre perioder. Gressender, særlig brunnakke og stokkand, kan forekomme i flokker på 1000 individer og mer. Håtangen er et svært viktig furasjeringsområde for gravanda, en art som har det vanskelig på Jæren for tiden. Her er det også innom småflokker av ringgås og hvitkinngås på vei fra Svalbard.

Vadefugler er betydelige og viktige innslag i området, særlig mange tjeld hviler på sandbankene under vårtrekket.

Småfuglene passerer stort sett gjennom området, men lerker, piplerker og erler utnytter ressursene i

strandsonen. Svartryggerla er uvanlig i Norge, men er nærmest blitt et fast innslag tidlig på våren.

Det er heller ikke underlig at vi ofte treffer på rovfugler ved Håtangen, et område med en slik ansamling av fugler virker som en magnet på disse predatorne.

Stilleflytende partier

Det stilleflytende partiet brukes først og fremst av vadefugler og ender, det er oftest kvinand, laksand, toppand, stokkand og krikkand som blir sett her. På de flate arealene som strekker seg ut fra elvemeanderet, beiter svaner og gjess fra sent på høsten til godt fram på våren.

Det er kraftig gjødslet grasmark som trekker artene til disse arealene.

Myrhauker som trekker forbi, eller overvintrer på Jæren, jakter ofte etter smånagere i grasvegetasjonen langs elvebreddene. I dette elveavsnittet er artsmangfoldet størst i trekktidene og om vinteren, om sommeren er det forholdsvis artsfattig her. Men i de steile elve-skråningene hekker enkelte par av bergirisk.

Langt oppe i dette stilleflytende elvepartiet finner vi Fotlandsfossen. Her har vannet gravd ut et lite minicanyon i råtafjellet, i fyllitten. I denne biotopen hekker både fossekall og vintererle. I Rogaland finnes det bare noen få hekkende par av vintererle, Håelva og Figgen er kjerneområdet for denne arten i fylket vårt.

Tilførselselver og bekker

Den øvre delen av vassdraget har størst betydning for fuglelivet i hekketiden. De store arealene det her er

Enkeltbekkasinen har en vid utbredelse i mellompartiet i vassdraget, men er nesten forsvunnet fra de nedre områdene der bestanden tidligere var stor. Foto: Geir Olav Toft

snakk om er et sammensatt konglomerat av ulike biotoper, grovt sett dalfører, fjelltopper, myrer og lyngheier. Her ligger det flere frodige dalfører som alle har innslag av edelløvkog. I slike områder finner vi rike plante- og fuglesamfunn med stor artsdiversitet, stor individtetthet, og med særlig stort innslag av småfugler, eller spurvefugler som det egentlig heter.

Ved Sjelsetvatnet finner vi den eneste hegrekolonien mellom Dalane og Ryfylke, dette er også en svært få innlandskolonier til denne arten i Norge.

Her møtes kongeørn og havørn igjen, slik de gjorde i tidligere tider. Kongeørna har overvintret i fjellheimen øst for Taksdalsvatnet forholdsvis lenge, i de senere år har flere havørner oppholdt seg i lengre perioder ved Taksdalsvatnet på senhøsten og vinteren, og slik er

Hønehauken burde hatt navnet kråkehauk, den er et viktig innslag i kulturlandskapet. Foto: Geir Olav Toft

Sørlig myrsnipe er den fuglearten på Jæren som er presset nærmest utryddelse. Foto: Geir Olav Toft

disse store fuglene igjen blitt naboer i dette vassdraget.

Lengst oppe i tilsigsområdet er lynghei og myr dominerende landskapselement, dette er restene av en vegetasjonstype som en gang kjennetegnet hele den brune Jæren. Synesvarden landskapsvernområde ved Storamos tar vare på slike kvaliteter. I dette restlandskapet finnes det fremdeles små bestander av fuglearter som tidligere hadde en vid utbredelse på Jæren, men som nå er under sterkt press. Her oppe er det fremdeles

den sørlige heiloen som er karakterarten i landskapet, og storspove, rødstilk og enkeltbekkasin er markerte innslag i miljøet. Den mest sårbare arten i dette økosystemet er den sørlige myrsnipa, for bestanden er skrumpet inn til en liten håndfull hekkende par. Situasjonen for denne arten er blitt så akutt at lokaliteten i dette vassdraget antagelig er det siste gjenværende hekkeområdet for arten i Norge. Eksistensgrunnlaget for denne arten i vårt land er nærmest blitt

revet bort. Ved Storamose presses den nå av jordbruksinteresser, friluftinteresser og energiproduksjon, derfor er den sørlige myrsnipa direkte truet av total utryddelse. Forvaltningen av den sørlige myrsnipa på Høgjæren blir en prøvestein på hvor mye Bern-konvensjonen egentlig har å si i et velferdssamfunn.

Vi konstaterer at det har skjedd betydelige endringer i fuglefaunaen ved Håelva. Mange av spesialistene har fått problemer og sliter tungt, mens flere generalister ser ut til å trekke fordel av utviklingen i området. Kråkefuglene er en tydelig indikator på dette, de klarer seg godt. Ravnene har etablert seg som hekkefugl i nedre del av dreneringssystemet, og kornkråka er i ferd med å etablere seg som ny hekkefugl.

Vadefuglene er den artsgruppen som har vist størst tilbakegang, alle er spesialister. Med ett unntak, tjelden, har alle hekkende vadefugler hatt fra moderat til svært stor tilbakegang i sin utbredelse. Brusfuglen er forsvunnet, og to arter er truet av utryddelse, særlig heilo og sørlig myrsnipa.

Flere arter rovfugl er på veg tilbake etter mange års fravær. Vandrefalken har etablert seg igjen, og havørn, fiskeørn og musvåk kan alle komme til å etablere seg som hekkefugler i vassdraget i en ikke altfor fjern framtid.

Dyreliv

For dyrelivet skiller ikke forholdene i dette vassdraget seg fra forholdene vi finner ellers på Jæren.

Gnagerne er viktige innslag i økosystemet, og smågnagerne utgjør selve livsgrunnlaget for mange rov-

dyr. Liten skogmus er den desidert vanligste smågnageren i nedre og midtre del av vassdraget, markmus treffes særlig ofte der det er noe fuktig i bakken, og vånd forekommer. Klatremusa kommer inn i skogsområdene innerst i vassdraget. Den brune rotta har en vid utbredelse langs elva og i kulturlandskapet.

Ekornet er vanlig i de lavereliggende skogsområdene. Den største av gnagerne, jærharen, treffes helst i nedre og midtre del av nedslagsfeltet. I de øvre delene av vassdraget kommer den vanlige haren inn, og den vil etter hvert bli enerådende.

Av kattedyrene er det bare tamkatten som har tilhold i området, bestanden er særlig tett i bebygde strøk. Tamkatten er den største predatoren på hare i dette vassdraget.

Mårdyrene er representert med flere arter. Den minste, snømus, finnes, men lite er kjent om bestand-

Frosken treffes i våtmarkene i store deler av nedslagsfeltet som drenerer til Håelva. Foto: Geir Olav Toft

størrelsen. Røyskatten derimot, har en vid utbredelse, og bestanden antas å være tett.

Minken oppholder seg først og fremst langs elveløpet og langs sidebekker. Denne arten er et fremmedelement i økosystemet, og har hatt en svært negativ innvirkning på hekkende våtmarksfugler. Måren har i dag en vid utbredelse i vassdraget og jakter i hele området, fra havstranda opp til fjelltoppene. Oteren er en sjelden gjest i elvemunningen, men etter hvert som denne arten rekoloniserer Sør-Vestlandet, vil den bli mer sett i området.

Grevlingen finnes i de nedre delene av vassdraget, først og fremst i de frodige skogsområdene. God tilgang på velegnede hiplasser, gjerne i dyrkingsrøyser, og oppvekst av skog, begunstiger denne nattjegeren.

Reven er etablert som topp predator i området. Denne arten har vært plaget av sykdommen reveskabb, og bestanden har en tid vært kraftig redusert. Det kan se ut for at en reduksjon i revebestanden har ført til en økning i bestanden av mår.

Selene er representert ved steinkobbe og havert. Begge artene opptrer sporadisk ved utløpet av Håelva. Insekteterne er en stor gruppe. Vanlig spissmus og vannspissmus har begge en vid utbredelse, men dvergspissmusa forekommer også i området.

Piggsvinet er den største insekteteren som finnes i nedre del av dreneringssystemet og i de frodige dalstrøkene. Det er mulig at det er hubroen som setter en stopper for hvor langt inn i vassdraget denne arten kan gå.

Flaggermusene er representert av nordflaggermus, men vannflaggermus og dvergflaggermus kan forekomme. Disse artene er avhengige av at det finnes trær i jaktområdene og at det finnes store, hule og dermed gamle trær til å oppholde seg i. Det finnes langt flere arter flaggermus litt lenger nord på Jæren, og disse trekker gjennom området. Tremangel begrenser antagelig utbredelsen til flere arter flaggermus i dette vassdraget.

Av hjortedyr er rådyret representert i hele vassdraget, og bestanden er livskraftig. Hjorten treffes øverst i vassdraget, og elgen er representert med streifdyr.

Krypdyrene finnes først og fremst i de øvre delene av vassdraget, der det er få oppdyrkede arealer. Stålormen trives i varme og produktive områder, den liker seg også godt i hauger med gammel hestelort. Firfisla holder gjerne til litt høyere oppe i landskapet, der den foretrekker sørvendte partier. Hoggormen har videst utbredelse av de vekselvarme dyrene, den trives særlig godt i lynghei og rimelig tørr myr.

Frosk, padde og liten vannsalamander er de tre amfibiene som forekommer. Alle har hatt betydelige problemer i de mest produktive delene av vassdraget fordi drenering, oppdyrking og forurensing har begrenset leveområdet deres svært mye. Den lille vannsalamanderen har nå en svært usikker forekomst i vassdraget. Padda finnes sporadisk i nedre deler. Frosken har en vid utbredelse i øvre deler av vassdraget, men sliter i de nedre delene.

*Den store vanlige øyestikkeren er som navnet sier ganske vanlig, den hører hjemme ved næringsfattige vann.
Foto: Geir Olav Toft*

*Hoggormen, en hunn her, trives i lynghei og rimelig tørre myrer.
Foto: Geir Olav Toft*

*Pinnsvinspinneren flyr gjerne sent på sommeren. Larvene finner vi ofte på rød jonsokblom.
Foto: Geir Olav Toft*

Virvelløse dyr i vassdraget

I elveløpet, bekker, pytter og vann treffer vi på mange og svært variert utseende virvelløse dyr. Det er en klar sonering av disse organismene etter oksygeninnhold, forurensningsgrad og strømhastighet. Mange arter tolererer svært lite forurensning av vannet de lever i. De nedre delene av vassdraget er sterkt belastet av næringssalter fra omkringliggende arealer. I disse områdene finnes mange arter snegler og igler, ferskvannsmusling, og av insekter er det først og fremst arter som tolererer et lavt oksygeninnhold i vannet. Vannskorpionen er en særmerket tege som finnes her.

Lenger oppe i vassdraget er det god oksygenmetning og mindre mengder næringssalter. Her er det rikelig med steinfluer, vårfluer og døgnfluer. Knottlarver trives også godt i rennende vann. Vannymfer og øyestikkere er utbredt, dessuten er det flere vann-

levende biller og teger. Ved Grunnavatnet kan vi også treffe på den store vannedderkoppen.

De landlevende formene har støtt på minst like store utfordringer som de vannlevende. I jordbrukslandskapet i de nedre delene av vassdraget er faunaen av virvelløse dyr svært forandret, som vi må forvente. Helt nederst i vassdraget opptrer flere trekkende insektarter. Admiralsommerfugl, tistelsommerfugl, dødningshodesvermer og gammafly er eksempler på trekkende insekter som har flydd over Nordsjøen, fra Danmark, Tyskland, eller til og med fra Middelhavsområdet.

I midtre og øvre deler av vassdraget er faunaen av virvelløse dyr mer eller mindre intakt. I dette området er det likevel en betydelig naturlig variasjon i artsammensetning og i antall arter. Det er svært stor artsdiversitet i edelløvsskog, men det er svært få arter som klarer seg på karrige fjelltopper.